

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA
ÚJ- ÉS JELENKORI MAGYAR TÖRTÉNELEM DOKTORI PROGRAM

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

MANHERCZ ORSOLYA

**MAGAS RANGÚ HIVATALOS UTAZÁSOK MAGYARORSZÁGON A BACH-
KORSZAKBAN
FERENC JÓZSEF MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÁSAI 1849 ÉS 1859 KÖZÖTT**

BUDAPEST

2012

I. Bevezetés

A 19. századi uralkodói utazások eredete az antikvitásba nyúlik vissza. A hagyomány folyamatossága jól érzékelhető az antik elemek – például a diadalkapuk – továbbélésében, ugyanakkor minden korszak, stílus és az uralkodó saját habitusa is a maga képére formálta az utazásokat.

Az utazás oka, illetve célja sokféle lehetett. Egyrészt az ünnepi alkalmak – például esküvő, keresztelő, koronázás, gyászünnepély – adhattak okot arra, hogy az uralkodó utazzon, másrészt politikai események is motivációként szolgálhattak, a békekötések és szövetségek megkívánták a felek személyes jelenlétét. Az utazás mindemellett önmagában is szerepet kapott, hiszen az út során lehetőség adódott uralkodói az udvartartás bemutatására, az uralkodót körülvevő pompa, az uralkodó és a dinasztia gazdagságának érzékeltetésére, összességében az uralkodói hatalom jelentőségének és erejének demonstrálására. A pompás felvonulásokat az udvarok ugyanakkor az uralkodói szuverenitás elismertetésére is felhasználták.

A másik oldal szempontjából pedig az uralkodói látogatás – az általa érintett városok számára – lehetőséget adott a települések kulturális és gazdasági potenciáljának megmutatására, illetve hódolatuk kifejezésére és az uralkodó megnyerésére.

A Habsburg-uralkodók magyarországi látogatásaiban ezek a célok és okok keveredtek egyéb szempontokkal. A „klasszikus” udvari utazás mellett a 18. századtól egyre gyakoribbá vált a szemleút, valamint az uralkodói körút. Különleges kategóriát alkotnak a „menekülőutazások” amelyeket a háborús körülmények kényszerítettek ki. Az uralkodó hadúri kötelezettségeinek teljesítése során kétféle utazás is szerepet kapott. Békeidőben a császár a birodalom különböző pontjain tartott hadgyakorlatok helyszínére utazott háború esetén pedig hadjáratokban vett részt.

Az uralkodók természetesen nem csak hivatalos, hanem magáncélból is utaztak. Ezek az utazások az uralkodó és családja pihenését, szórakozását, kedvtelését szolgálták. Különösen fontos szerep jutott a vadászatoknak.

II. A téma irodalma, forrásai

A Habsburg-uralkodók utazásai magyar részről még nem kerültek feldolgozásra, csupán részeredmények születtek. Ferenc József magyarországi utazásairól és látogatásairól mindeddig átfogó mű magyar nyelven nem készült, a róla szóló életrajzok, valamint egyes politikatörténeti munkák kitérnek a császári-királyi látogatásokra, azonban részletes elemzésbe nem

bocsátkoznak. Egy újságcikkben összegyűjtve megjelentek Ferenc József 1848–1867 közötti magyarországi látogatásai.

Osztrák részről készültek már bécsi disszertációk, amelyek szisztematikusan egy-egy uralkodó (I. Lipót, VI./III. Károly, Mária Terézia, I. Ferenc és Ferenc József) utazásait dolgozták fel – főként levéltári forrásokra alapozva. Az osztrák szerzőktől született Ferenc József-életrajzokban ugyancsak a politikai eseményekbe ágyazva kerülnek szóba az utazások, amennyiben egyáltalán szóba kerülnek. Az utóbbi időben a bécsi udvarról készült művek is érintik az utazásokat, illetve a Habsburg-dinasztiával, annak egy-egy tagjával foglalkozó munkák is kitérnek a császári látogatásokra.

A nyomtatott források tekintetében Ferenc József fiatalkori naplóiban sok információt találhatunk utazásairól, uralkodása alatt írott leveleiből viszont jóval kevesebbet tudhatunk meg azokról. Ezzel szemben a kortársak művei, naplói, emlékiratai, levelei sokféle – igencsak különböző – szempontból mutatják be a császári látogatásokat.

A levéltári forrásokat tekintve gazdag anyag áll rendelkezésre a Magyar Országos Levéltárban (MOL), illetve az osztrák állami levéltár (*Österreichisches Staatsarchiv*) *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (HHStA) és *Kriegsarchiv* (KA) részlegében. A másik nagy forráscsoportot a sajtó adja, amelyből a korszak jelentős, magyarországi napi- és hetilapjai mellett az 1857-es utazás kapcsán a német és a brit lapok, illetve a későbbi magyar sajtóanyag is bekerült a vizsgálatba.

III. Az értekezés vázlata

A dolgozat egy bevezető fejezettel kezdődik, amelyben elsőként a 19. századi uralkodói utazások történeti előzményeit tekintjük át. Az első fejezetben Mária Teréziáig visszamenően Ferenc József elődeinek utazási szokásai kerülnek bemutatásra, majd Ferenc József főherceggént megtett magyarországi útjai következnek, amelyek során sikerült megnyernie magának a magyar közvéleményt.

A második fejezetben a fiatal császár első magyarországi látogatásait mutatjuk be, amelyekre 1849-ben a szabadságharc idején került sor. Ferenc József személyesen is részt vett a magyar felkelők elleni harcban.

A harmadik fejezet az 1852-es magyarországi császárlátogatást dolgozza fel kezdve a köztörténeti háttér felvázolásával, majd az utazás előzményeinek részletes ismertetésével. A

birodalom átalakításával párhuzamosan Ferenc József beutazta az uralma alá tartozó tartományokat. Az 1852-es magyarországi utazás ezeknek az utaknak a sorába illeszkedett, illetve pótolta a korábban szokásos udvari utazást, amely a koronázáshoz kötődött. A június 5-e és augusztus 14-e közötti látogatás az előzetes várakozásokkal ellentétben szerencsésen lezajlott. Ferenc József – fáradtságot nem ismerve – a Magyar Királyság mellett Erdélyt, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot, illetve a Katonai Határőrvidéket is meglátogatta. A lakosság részéről a császárnak túláradó hódolatban és hűvös fogadtatásban egyaránt volt része, azonban a magyarországi és birodalmi sajtó egységesen azt sugallta, hogy az utazás diadalmenetté változott, a kortársak azonban érzékelték a visszásságokat. Az császári látogatás után készült hangulatjelentések alapján az előzetesen kitűzött cél nem teljesült, a fiatal uralkodó személyes megjelenése nem tudta a bécsi kormányzat felé hajlítani a lakosságot.

A következő fejezet átvezetésként szolgál a két nagy utazás között, bemutatva egyben Ferenc József 1856-os esztergomi látogatását, amelyre a Bazilika felszentelése alkalmából került sor.

Az 1857-es újabb nagy körút bemutatása az ötödik fejezet tárgyát képezi. Ebben – a harmadik fejezethez hasonlóan – elsőként az utazás előzményeit, majd megvalósulását és visszhangját ismertetjük. 1857-ben Ferenc József hitvesével, Erzsébettel és kislányaival érkezett Pest-Budára. A látogatás tervezett útvonala már csak a Magyar Királyságra korlátozódott. Az utazás azonban az egyik kis főhercegnő budai halála miatt megszakadt. A folytatásra augusztusban és szeptemberben került sor, a császár egyedül járta be kijelölt vidékeket. Az ország lakossága nagy reményeket fűzött az császári pár megérkezéséhez, ezek azonban nem teljesültek. A látogatás második felében ez jelentősen befolyásolta Ferenc fogadtatását. Az utazással a bécsi kormányzat a magyar tartományban folytatott politikát kívánta újra mozgásba hozni, ami azonban nem sikerült.

A hatodik fejezet tartalmaz egy kitekintést az 1857-et követő időszak politikatörténeti eseményeire, illetve az 1860-as évek császári látogatásaira, amelyek a kiegyezéshez vezető úton a szimbolikus politizálás legfőbb eszközeivé váltak. Ezek a látogatások ráadásul jelentősen különböznek a két nagy körúttól, jó összehasonlítási alapot kínálnak, egyben jelzik a korszakváltást, amely az uralkodói utazások tekintetében már a kiegyezést megelőzően bekövetkezett.

Az összegző elemzés során először az utazás legfontosabb szervezőit, az időtartamot, útvonalat, közlekedést, valamint a biztonsági intézkedéseket és a kíséretet, illetve a ceremóniális szabályokat vesszük számba, majd az utak általános elemzésére kerül sor. Ebben az elemzésben a látogatásokat az ünnepi menetek, udvari propaganda, szimbólumhasználat, az utazások céljai, valamint a nyilvánosság szempontjából vizsgáljuk.

Az értekezés zárásában a kutatás során bejárt gondolati utat összegezzük. A kutatások megkezdése előtt az 1852-es és 1857-es magyarországi császári látogatások számomra a 18. századi uralkodói utazások folytatásának tűntek, azonban a részletek fokozatos megismerése után egyre differenciáltabb kép bontakozott ki a róluk. Hamarosan világossá vált, hogy ezek az utak elkülönülnek a korábban szokásos látogatásoktól, illetve ötvözték azok funkcióit, kivitelezésük gyakorlatát.

Ferenc József magyarországi utazásainak célját tekintve, a látogatások a dinasztiahoz, illetve a birodalom uralkodójához való kötődés erősítését szolgálták, illetve elválaszthatatlanok voltak az abszolutista kormányzati forma önkifejezésétől. Az utazások mindemellett a Bécsen kívüli lakosság számára is megszemelelhetővé tették a színházi előadásnak is beillő udvari rituálét. Az uralkodó szemszögéből közelítve, az utazások lehetővé tették, hogy Ferenc József közvetlen tapasztalatokat szerezzen a birodalom különböző területeiről, sokszínű lakosságáról. A császári látogatások lehetőséget kínáltak a személyes „inspekcióra”, a tartományok helyzetének, hangulatának felmérésére. A gyakorlati funkció mellett azonban a legitimáció megerősítése, a területek szimbolikus birtokba vétele is fontos velejárója volt a hosszan tartó látogatásoknak, amelyek az uralkodói „imázsépítés”-ben is fontos szerepet játszottak.

A Bach-korszakban a császári látogatások az udvar kezdeményezése folytán valósultak meg, azonban polgári jegyeket is magukon viseltek. A reprezentáció és maga az udvar is polgáriasodott. A polgári hatások folyamatos térhódítása ellenére a Ferenc József uralkodása alatt kialakított – régi ceremóniaelemeken és szimbólumokon alapuló – uralkodói reprezentáció több szempontból éles kontrasztot alkotott a kiépülő a polgári állam és társadalom világával, amelyben az előző évszázadokból átemelt elemek anakronisztikusnak hatottak.

A látogatásokban számos további ellentmondás nyilvánult meg. Az osztrák császárként megjelenő Ferenc József és a magyaros elemek alkalmazása kényes pont volt az 1850-es évek látogatásainak tekintetében. A későbbiekben fokozatos eltolódás figyelhető meg a magyaros elemek javára. Emellett Ferenc József magatartása is lényeges változáson ment keresztül. Míg

1852-ben a császár elutasítóan viselkedett, és 1857-ben sem engedett ebből a merevségből, 1865–1866-ban szembetűnő volt a váltás, amit a magyarok felé tett gesztusok fejeztek ki. Az utazások szűkülő térhasználata ugyancsak arra utal, hogy a császári látogatások funkciója jelentősen megváltozott. Az érintett terület összezsugorodott, a politikai mozgástér viszont kiszélesedett.

Az 1850-es évek két nagy utazásának egyik legszembetűnőbb vonása a reprezentáció túlsúlya volt a politikával szemben, az arány az 1860-as évek közepétől fordult meg. Az 1865–1866-os események nemcsak politikai szempontból jelentettek választóvonalat Ferenc József uralkodásában, hanem a magyarországi látogatásokat kísérő ceremónia tekintetében is. A szimbolikus politizálás ezekben az években a valódi politikai lépések kiegészítője, nem pedig helyettesítője volt.

Ferenc József, az udvar, a kormányzat bizonyára hittek az utazások propagandisztikus erejében, ezért éltek ezzel az eszközzel 1852 után 1857-ben is. Azonban összességében az utazások nem érték el a kívánt hatást. A császár személyes megjelenése nem tudta felébreszteni a valódi lelkesedést, lojalitást. A kudarcban főként az játszott szerepet, hogy az utazások nem hoztak mélyreható változásokat a birodalom és a magyar koronataromány viszonyában, sokkal inkább az akkori politikai rendszer szentesítését szolgálták.

IV. A szerzőnek az értekezés témakörében megjelent publikációi

Ferenc József 1852-es utazása Magyarországon. A Bach-rendszer szentesítése. In: *Ahogy mi látjuk. Tanulmányok.* Főszerk.: Gergely Jenő. Bp. 2007. 43–57.

Ferenc József 1857-es magyarországi utazása a *Times* hasábjain. *Magyar Könyvszemle* 125. évf. 2009. 1. sz. 47–65.

Az 1857-es császári utazás sajtója. In: *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19-20. század történelméből.* Főszerk.: Gergely Jenő. Bp. 2009. 56–75.

Az uralkodó Magyarországon, 1865–1866. In: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok.* Főszerk.: Gergely Jenő. Bp. 2010. 35–49.